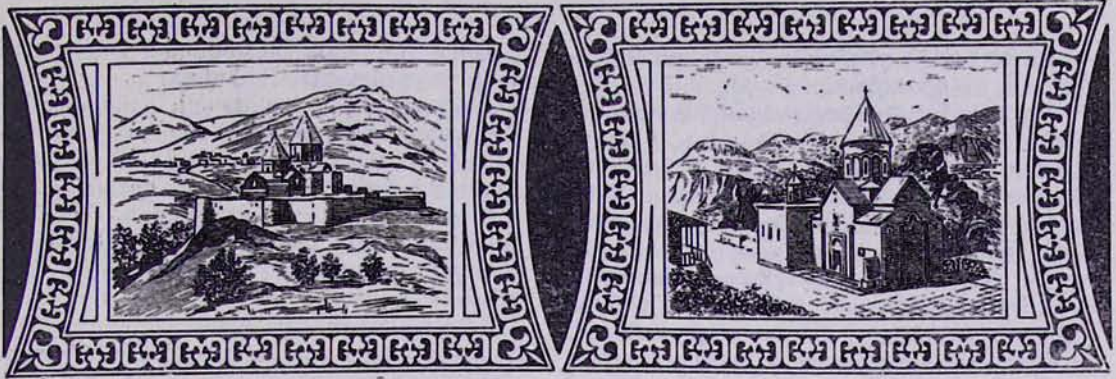

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

«Էջմիածին» ամսագրի փետրվարի խմբագրականում պատասխանել ենք հայ եկեղեցու դավանաբանական դիրքի մասին մեր ընթերցողների հարցին: Այժմ պատասխանում ենք հետևյալ հարցին.

— Ո՞րն է պատմական անունը մեր եկեղեցուն. որքա՞ն է արդար հայ եկեղեցուն տրված **Լուսավորչական, Գրիգորյան** կամ **Էջմիածնական** անվանումը:

Եկեղեցի բառը հունարեն է, **Էկեզիա**, որը նշանակում է «կոչումն» — կոչել, կանչել: «Եկեղեցիա կոչումն անուանի, որպես ի ցրմանն ի ժողովումն» կամ «ժողովումն կոչեցելոց», գրում է Եղիշեն, «Յեսուայ» գրքի մեկնության մեջ: Այս իմաստով էլ առաքելական դարում քրիստոնյաներին անվանում էին նաև «կոչեցեալ», այսինքն Աստծու կողմից «կանչվածներ», իսկ եկեղեցին՝ «կոչարան» կամ «ժողովրդանոց»:

Եկեղեցին երկու իմաստ ունի. նախ այն շենքը, տեղը, ուր հավատացյալները՝ «կանչվածները», հավաքվում են աղոթելու և եկեղեցական պաշտամունք կատարելու: Այս իմաստով եկեղեցին կոչվում է նաև աղոթքի տուն, աղոթարան, աղոթավայր: Պողոս առաքյալը եկեղեցին համարում է «Աստծու Տուն, պուն և հաստատությունն նշմարտության» (Ա. Տիմոթ. Գ 14):

Եկեղեցի է կոչվում նաև հավատացյալ ժողովուրդը: Հին ու Նոր Կտակարաններում «եկեղեցի» նշանակում է «ժողով հաւատացելոց»:

Ս. Սահակ Պարթևը հետևյալ բառերով է սահմանում եկեղեցին. «Աստծու պատվիրանը մեզ չի ասում, թե քարերից և փայտերից շինվածն է լոկ եկեղեցին, այլ՝ հաստատ

վեմի վրա հավատքով շինված մարդկային ազգը: Ուրեմն նշմարիտ հավատքն է եկեղեցին»:

325 թվականին Տիեզերական Ա ժողովում, 318 հայրապետներ, Նիկիական «հաւատոյ հանգանակ»-ում սահմանել են եկեղեցու հետեւյալ ստորոգելիները, որպես դավանության և հավատի մաս.

Հավատում ենք մեկ, ընդհանրական, առաքելական և սուրբ եկեղեցուն:

Քրիստոս մեկ է, հետևաբար հավատացյալներն էլ մեկ հավատք և մեկ Ավետարան ունեն, և բոլոր քրիստոնյաները մեկ եկեղեցի են կազմում:

Այդ մեկ եկեղեցին **ընդհանրական** է, այսինքն քրիստոնեական եկեղեցին կազմում են աշխարհի բոլոր քրիստոնյաները առանց լեզվի և տեղի խտրության:

Այդ մեկ և ընդհանրական եկեղեցին՝ **առաքելական** է, որովհետև հիմնվել է առաքելական քարոզությամբ և նահատակությամբ, ըստ տերունական պատգամի (Մատթ. ԻԸ. 19—20):

Մեկ, ընդհանրական և առաքելական եկեղեցին **սուրբ** է, որովհետև նրա հիմնադիրն ու գլուխը Քրիստոսն է:

«Առաքելականը եկեղեցիք թեպետև ընդ բազում տեղիս են, սակայն մի առի վասն միասնական հաւատոցն» (Խոսքով Անձնացի, Ժ դար, «Մեկնություն ժամակարգություն»): «Մի՛ կոչի եկեղեցի ո՛չ տեղեալ, այլ միով հաւատով և յուսով կոչմանն» (Գրիգոր Տաթևացի, ԺԴ դար, «Գիրք Հարցմանց», էջ 553):

Հայ եկեղեցին էլ որպես արևելքի հնագույն պատմական եկեղեցի, հարազատ մի

անդամն է մեկ, ընդհանրական, առաքելական և սուրբ եկեղեցու:

Հայ եկեղեցին առաքելական է նաև, որովհետև հիմնված է ս. Թադեոս և ս. Բարթոլոմեոս առաքյալների կողմից և վերանորոգված առաքելաշաղկի ա. Գրիգոր Լուսավորչի օրով Դ դարում իր ուրույն առաքելական հաջորդականությամբ և ինքնագլուխ (ապտոկեֆալ) նվիրապետությամբ, ի ս. Էջմիածին որպես «Աթոռ քահանայապետության» Հայոց (Ագաթանգեղոս):

Մեկ և ընդհանրական եկեղեցու միությունը խախտվեց 451 թվականին Քաղկեդոնի ժողովի պատճառով, պատրիարքական Աթոռների շուրջ ստեղծված հակամարտության հետևանքով և ստեղծվեցին տեղական, ազգային կամ հայրանվանական եկեղեցիներ, օրինակ, հույն եկեղեցի, լատին եկեղեցի, դպտի եկեղեցի, եթովպիական եկեղեցի և այլն, բոլորն էլ «չար ու նման» կոչում ունեցող եկեղեցիներ, որոնք **ներկայացնում են մեկ և ընդհանրական եկեղեցին**: Այս ձևով քրիստոնեական մեկ եկեղեցին պատմականորեն այլ և այլ ճյուղավորումներ ունեցավ, մասնավոր Արևմուտքի և Արևելքի եկեղեցական մեծ բաժանումից հետո, ԺԱ դարում, 1054 թվականին և ապա ԺԶ դարում, բարեկարգական շարժման հետևանքով. բայց, «2Է բաժանեալ Քրիստոս, ի Պողոս և յԱյսօղոս և ոչ եկեղեցի նորա ի հայս և ի հոռոմ, կամ ի ֆրանկ, թէպեսև տկարացն կարծիք այսմ ծառայէ» (Ն. Լամբրոնացի, «Մեկնութիւն պատարագի»):

Օրմանյան սրբազան գրում է այս մասին.

«Ընդհանրապես տարածված սովորություն է կրկին անուանելով բացատրել յուրաքանչյուր մասնավոր եկեղեցին, մեկը ազգագրական և մյուսը վարդապետական. մեկը առնված է յուրաքանչյուր տոհմային սեռումընեն, մյուսը կազմված է հետևած սկզբունքներում նշանակությունեն: Այսպես են զանազան եկեղեցիներու սովորական կոչումները, գործիմանկ, հունական օրթոդոքս եկեղեցին, ռուսական պրավոսլավ եկեղեցի, լատինական կաթոլիկ եկեղեցի, անգղիական եպիսկոպոսական եկեղեցի և այլն: Հայ եկեղեցվո զայով սովորաբար ազգագրական անունն է որ կգործածվի, և վարդապետական անունի մասին ընկալյալ սովորություն մը չկա: Ինքը կգոհանա Հայաստանյայց կամ Հայոց կամ Հայ կոչումները տալ իրեն պարզապես: Իսկ սուրբ և առաքելական և ուղղափառ և ուրիշ նմանօրինակ կոչումներ, իբր լոկ պատվանուն կգործածվին, և ոչ իբր հատուկ անուն: (Մաղաքիա արք. Օրմանյան, «Հայոց եկեղեցի», Կ. Պոլիս, 1912, էջ 146—147):

Որով մեր եկեղեցու անունն է **Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցի**:

Հայաստանյայց եկեղեցի նշանակում է **Հայաստանցիների եկեղեցի**, այսինքն՝ այն եկեղեցին, որ միայն և ի հնուց անտի պատկանում է հայ ժողովրդին, և կոչվում է նաև «մայր» կամ «մայրենի եկեղեցի»։ «Մեզ համար հայր ենք ճանաչում սուրբ Ավետարանը և մայր՝ առաքելական, ընդհանրական եկեղեցին» (Նիկիե)։

Մեր եկեղեցական մատենագրության մեջ մինչև Ժ դար այդպես էլ կոչվել է եկեղեցին. «իսկապես խոստովանիմք մայր եկեղեցի» (Ս. Սահակ Պարթև) «Ուրախ լեր սուրբ եկեղեցի. եկեղեցիք Աստուծոյ և ժողովք ուղղափառաց»։

ԺԱ դարում արդեն մեր եկեղեցու համար **Հայաստանյայց** կոչումը ընդհանրացած և ընդունված անուն է, թե՛ մեր մատենագրության մեջ և թե՛ մեր ժողովրդի կյանքում։

Ներսես Շնորհալին 1144—1168 թթ. հույներին գրած իր երկու դավանաբանական թղթերում գործածում է միայն և միայն **Հայաստանյայց եկեղեցի** բացատրությունը, «Գիր խոստովանութեան Հայաստանեայց եկեղեցույ» և «Սահմանք հաւատոյ Հայաստանեայց եկեղեցույ»։ Շնորհալին դարձյալ վարդապետ հիշատակին գրած իր շարականի մեջ՝ «Նորահրաշ պատկառոք, գործածում է **«Եկեղեցիք Հայաստանեայց»** բացատրությունը։

Շնորհալու օրերից, ուրեմն, մեր եկեղեցու համար նվիրագործված համբուրելի անունը եղել է **Հայաստանյայց** անունը, անուն, որ նա պահել է իր աչքի լույսի պես, որպես իր հավատքի և ազգային բարեմասնությունների ամբողջությունն արտահայտող խորհուրդ և հաստատություն։

Այնուհետև, նշում է Օրմանյան սրբազանը, հայ եկեղեցու համար «վարդապետական կոչում մըն ալ ավելցնելու պետքը ծագեցավ, երբ Էջմիածին ռուսական պետության ներքև ինկավ, և կայսերական կառավարությունը պահանջեց վարդապետական կոչում այ տալ, ընդհանուր և ընկալյալ սովորության համաձայնեցնելու համար. որովհետև նոր կանոնադրությունը կազմած ատեն՝ բավական չսեպեց ազգագրական անունով միայն հատկանշել հայոց եկեղեցին։ Այդ առթիվ կազմվեցավ **Լուսավորչական** հայերեն կոչումը, ս. Գրիգոր Լուսավորչի անունն առնելով, իսկ ռուսերենի վերածված ատեն դյուրագույն սեպվեցավ սուրբին մակդիր անունն ավելի՝ բուն անունն առնել, և թարգմանվեցավ **Գրիգորյան**։ Այս կերպով **Հայ Գրիգորյան** անունը առաջին անգամ գործածվեցավ 1836-ի պալատեհիայի ռուսերեն-

նին մեջ, և Հայ Լուսավորչական անունը անոր հայերեն թարգմանության մեջ»:

Մեր ժողովրդի կողմից երբեք չի ընդունվել հայ եկեղեցու համար նման անվանակոչություն, «որովհետև անուղղակի կերպով հեռացած կրլյա հայ եկեղեցիներն առաքելականության նկարագիրը և այնպես իմն կրցուցնե իբր թե Դ դարում Գրիգոր Լուսավորչով սկսած եկեղեցի մը եղած ըլլա» (Օրմանյան, էջ 147):

Մյուս կողմից, հայ կաթողիկոսներն էլ իրենց գործածության համար ստեղծել են «Էջմիածնական կոչումը, Էջմիածնի Աթոռնն առնելով, բայց իրենց հորինած այս անունը ո՛չ հայ եկեղեցին կրնա ընդունիլ, և ո՛չ ալ օտարագոհներ գործածած են, նույնիսկ լատին կաթողիկոսներ ալ ընդունած չեն» (Օրմանյան, էջ 147):

Օրմանյան սրբազան շեշտում է, որ եթե հարկ լինի անպայման Հայաստանյայց եկեղեցու համար երկրորդական կամ վարդապետական մի անուն էլ տալ, «թեև ազգային սովորությունը այդպիսի պահանջ մը չունի երբեք», լավագույնը կլինի նախընտրել ուղղափառ կոչումը, «հայերեն քնիկ հնչումով» (Օրմանյան, 148), ինչպես հույն եկեղեցին կոչվում է օրթոդոքս, ռուս եկեղեցին, պրավոսլավ:

1910 թվականին Օրմանյան սրբազանը օտարների համար ֆրանսերեն լեզվով գրեց հայտնի իր գործը՝ հայ եկեղեցու պատմության, վարդապետության մասին և այն անվանեց «Հայոց եկեղեցին», Eglise arménienne: 1912 թվականին գիրքը թարգմանվեց Լոնդոնում անգլերենի և կոչվեց the church of Armenia և ապա՝ այլ թարգմանությամբ Armenian church: 1912 թվականին Մոսկվայում Օրմանյանի «Հայոց եկեղեցին» թարգմանվեց ռուսերենի և կոչվեց «Армянская церковь», իսկ գերմաներենը՝ armenische kirche:

Մեր եկեղեցու ճիշտ ու պատմական անունը Հայաստանյայց առաքելական եկեղե-

ցի է: Պարզ, արտահայտիչ ու բովանդակալից. «Բնիկ հնչումով ուղղափառ» (Oughapար կամ yranap) կոչումն էլ ընդունելություն չգտավ:

Լուսահոգի Ս. Տ. Գևորգ Զ կաթողիկոսը, 1953 թվականի դեկտեմբեր 10 թվակիր իր շրջաբերական գրության մեջ նշում էր. «Հայ եկեղեցու պաշտոնական անունը կամ տիտղոսը Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցի է, որ և՛ պատմական է, և՛ դարերի գործածությամբ սրբագործված հայ եկեղեցու և ժողովրդի կողմից, և ո՛չ որ իրավատեր է հիշյալ պատմական տիտղոսի վերա հավելում կամ հապավում կատարել»:

Դժբախտաբար, ցարդ, և՛ հայ մամուլում, և՛ գիտական հրատարակություններում (տե՛ս «Ռուս-հայերեն բառարան», մեկ հատորով, Երևան, 1968, էջ 1351) և մեր որոշ հոգևորականների կողմից էլ դեռևս գործածվում են հայ եկեղեցու համար երբեմն Լուսավորչական, Գրիգորյան կամ Էջմիածնական կոչումները, ինչ որ անընդունելի է, խոտելի է, որովհետև ճիշտ չէ, պատմական չէ:

Հայ եկեղեցին ընդհանրական եկեղեցու հավատարիմ մեկ անդամն է: Հարազատությանը պահել է իր առաքելական, նվիրապետական կարգ ու կանոնը, իր դավանությունը, և բոլորովին ավելորդ է և մերժելի նրա պատմական և ճիշտ անվան վրա նոր ածական կամ ստորոգելի ավելացնելը:

«Ո՛վ եկեղեցի Հայոց, գրում է Հովհան Երզնկացի մեծ վարդապետը, ուղղափառ հաւատոյ քո լոյս՝ ո՛չ նուագեցաւ, ի բարի սերմանս ցորենոյդ՝ որումն ոչ խառնեցաւ, գաղփիր յատակ աւանդութեանց քոց՝ աղտաղտոկ ջուր օտարոտի ումանց ոչ պղտորեաց, ի ստուգութեան և ի ճշմարտութեան հացն քո կենդանական՝ մեռելական խմոր և հերձուած քացախութեան չարութեան ոչ զանգեցաւ, լոսկի անքիժ հաւատոյն և յարծաթ լուսատեսիլ բանին՝ պղինձ ժանգաճոտ և կապար սևաթոյր ոչ գտաւ»:

